

Jakovas Bunka

Jakovas Bunka

Plungė

Lietuva

Kalbino: Žana Litinskaja

Pokalbio data: 2006 m. birželis

Saulėtą sekmadienio rytą atvykau į Plungę, Lietuvos miestelį, esantį, maždaug 280 kilometrų nuo Vilniaus. Mažas, jaukus miestelis man iš karto patiko - maži, senoviniai nameliai buvo ant kalvos, aukščiau autobusų stoties. Parkas, seni mediniai namai, mažos parduotuvėlės buvo kruopščiai prižiūrėti. Jakovas Bunka gyvena moderniame rajone, maždaug 1,5 km nuo centro. Pasitiko jis mane prie savo buto slenksčio. Iš karto pajutau jam simpatiją. Jakovas atrodo jaunesnis, jis yra nedidelio ūgio, atletiško sudėjimo, ant galvos dėvi didelę beretę, kurią paprastai nešioja menininkai. Jakovo dirbtuvėse - pilna nebaigtų ir baigtų kūrinių bei eskizų: jie yra visur - ant mažo stalo, lentynų, palangės. Čia prasidėjo mūsų pokalbis.

Matyt, kad Jakovas yra labai jautrus žmogus, kartais jam sunku rasti tinkamus žodžius savo mintims išsakyti, gana sunkiai bendrauja rusų kalba. Kartais, panašu, kad dėl savo amžiaus jam sudėtinga prisiminti kai kuriuos dalykus. Jakovas mažai pasakoja apie savo gyvenimą ar karinius žygdarbius. Buvo vienas epizodas, kai jis negalėjo sulaikyti ašarų, kuomet pasakojo apie Didžiojo tėvynės karo [1](#) (Antrojo pasaulinio karo- vertėjo pastaba) pabaigą.

Pokalbiui artėjant į pabaigą, iš Palangos atvyko jo sūnūs. Jie pavaišino mane pietumis, kuriuos paruošė svetingoji Jakovo žmona Dalia. Po pietų išėjome į ekskursiją po miestą, aplankėme parodų centrą, kur buvo eksponuojami vaikų darbai, pakeliui miestiečiai sveikinosi su Jakovu. Kai aplankėme žydų muziejų, mane nustebino, kad jį įkūrė tik vienas žmogus - Jakovas Bunka. Mūsų kelionė baigėsi liūdnoje vietoje - ten, kur buvo nužudyti Plungės žydai. Čia aš nufotografavau Jakovą Bunką ir jo žmoną Dalią prie paminklo nužudytiems vaikams.

Mano šeima

Visą savo gyvenimą, nuo pat gimimo pragyvenau Plungėje. Mano giminaičiai Plungėje gyveno dar prieš 400 metų. Močiutė vis pasakodavo, kad jos tėvai (vardų nepamenu) buvę gana pasiturintys. Jie turėjo savo kepyklą, prosenelis buvo neblogas siuvėjas. Jų dukra - mano močiutė Golda Kagan - taip pat visą gyvenimą dirbo. Mano senelis Mendė Rilas buvo prekybininkas, o močiutė jam padėdavo, abu jie gimė Plungėje apie 1870-uosius.

Mama pasakojo, kad vienas iš vaikystės prisiminimų buvo susijęs su tėvų pagrindiniu verslu - linų apdirbimu. Ji jiems padėdavo, stovėdama ant taburetės, kad pasiektų apdirbimo mašiną. Klientai,

atėję pas jos tėvus, pavaišindavo ją saldinaisiais. Senelis buvo siuvėjas ir kepėjas, seneliai turėjo nedidelę kepyklą. Kai buvau vaikas, prisimenu, kad močiutė pardavinėjo grūdus, o senelis buvo sinagogos seniūnas (gabajus) vietinėje sinagogoje. Jis buvo beveik aklas, seneliai turėjo savo namą, ir šiandien jis stovi Plungės centre, tarp išlikusių senų namų.

Genachas buvo vyriausias sūnus, gimęs 1890 metais. Genachas nespėjo susituokti, nes buvo pašauktas į Rusijos caro armiją per Pirmąjį pasaulinį karą. Jis žuvo mūšyje, o senelis niekada negalėjo susitaikyti su šia netektimi.

Du motinos broliai jaunystėje gyveno Meksikoje, jie abu buvo vyresni už mamą. Vienas iš jų buvo Šloime, kito vardo neprisimenu. 1937 metais motinos vyresnioji sesuo Sara, gimusi 1894-aisiais, ištekėjo už Šveito Meksikoje ir perėmė jo pavardę. Sara turėjo didelę šeimą, aš prisimenu tik trijų jos vaikų vardus – Maušą, Filipą, Chaną. Šloime ir mano antrasis dėdė taip pat turėjo dideles šeimas. Daug mano giminaičių dabar gyvena Meksikoje, tačiau po mamos mirties mes nebepalaikome ryšių.

Kitas motinos brolis Nechemija Rilas, kurį mes vadinome Chema, buvo keleriais metais jaunesnis už mamą. Jis buvo auksakalys, turėjo savo dirbtuves ir parduotuvę, buvo gana turtingas ir gerbiamas žmogus Plungėje. Jo šeima – žmona Chana ir sūnus Nisanas – turėjo viską, ko norėjo. Chema buvo aktyvistas, jis buvo žydų sveikatos tarybos pirmininkas. Chemai ir jo šeimai nepavyko pasitraukti. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, visi jie kartu su likusiais Plungės žydais buvo nacistų nužudyti.

Ginda, gimusi 1910-aisiais, buvo jauniausia motinos sesuo. Ji ištekėjo už Plungės žydo iš didelės meilės, o po vestuvių išvyko į mažą miestelį Šaukėnus, 200 [km] nuo Vilniaus. Gindos vyras buvo Kaplanas, jie vaikų neturėjo. Ji mus mylėjo ir dažnai aplankydavo, 1941 metų birželį seneliai Mendė ir Golda kartu su mano jaunesniąja seserimi Mena išvyko jos aplankyti. Prasidėjo karas, ir jie nebegalėjo pabėgti. Jie visi kartu su Šaukėnų žydais buvo nuvaryti į Telšius ir sušaudyti kartu su vietiniais žydais ir žydais iš gretimų miestelių. Taip mano seneliai, teta Ginda ir sesuo Mena žuvo.

Mano motina Taubė Ril gimė Plungėje 1895 metais. Ji baigė pradinę žydų mokyklą ir buvo gana raštinga – mokėjo skaityti ir rašyti jidiš kalba, taip pat kalbėjo rusiškai ir lietuviškai. Būdama netekėjusi, ji padėjo tėvams jų versle, dažnai pakeisdavo močiutę namų ruošos darbuose, nes močiutė buvo prekybininkė. Niekas man nepasakojo, kaip susipažino mano tėvai. Manau, kad jų santuoką suorganizavo **šadchanai**, kurie tvarkydavo beveik visas žydų vedybas. Jų vestuvės įvyko 1920 metais po **chupa** Plungės sinagogoje.

Savo giminaičių iš tėvo pusės nepažinojau. Tėvo tėvai mirė gana jauni, palikę vaikus našlaičiais. Mūsų pavardė Bunke turi vokiškas šaknis, todėl manau, kad mano protėviai kilę iš Vokietijos. Mano senelis Josifas Bunke, gimęs 1860-aisiais, buvo kantorius sinagogoje, o močiutė Dina augino vaikus. Jie gyveno mažame miestelyje Šilalėje, netoli Plungės. Kai seneliai mirė 1900-aisiais, liko trys vaikai: vyriausiasis, mano tėvas Leiblas, jaunesnis brolis Dovydas ir sesuo Nechama. Jauniausiąjį Dovydą priglaudė tolimesni giminaičiai iš Vilniaus. Jam pasisekė, nes jis pateko į pasiturinčią šeimą, kur buvo kaip savas sūnus. Jam buvo suteiktas geras išsilavinimas, baigė Kauno universitetą. Jis dirbo mokytoju, rašė straipsnius ir tapo geru žurnalistu. Jis draugavo su rabino dukra iš Šilalės, ją įsimylėjo ir 1930-ųjų pradžioje jie susituokė. Dovydas gavo kvietimą į JAV, todėl su žmona išvyko ten, kur mokytojavo, ten gimė du jo vaikai. Mes palaikėme artimą ryšį, dėdė mums labai padėjo pokario laikotarpiu, jis mirė 1979 metais.

Tėvo seserį Nechamą vos pažinojau. Ji gyveno Jurbarke su vyru ir dviem vaikais. Mačiau ją vos vieną ar du kartus. Net neatsimenu jos vyro ir vaikų vardų, žinau tik tiek, kad jos vyras buvo mėsininkas ir turėjo savo krautuvėlę. Jurbarkas ribojosi su Vokietija, todėl pirmąją okupacijos dieną jie visi žuvo.

Mano tėvas Leiblas Bunke gimė Šilalėje 1895 metais. Jis buvo tik keliais mėnesiais vyresnis už motiną. Jis baigė pradinę mokyklą Šilalėje, bet negalėjo tęsti mokslų, nes buvo našlaitis. Jis buvo labai gabus ir viską išmoko savarankiškai. Jis buvo raštingas, mokėjo ne tik jidiš, bet ir rusų bei lietuvių kalbas. Jis kūrė eiles ir dainas, pats jas dainuodavo. Jaunystėje jis dažnai būdavo kviečiamas tiek į žydų, tiek į lietuvių vestuves, kur dainuodavo savo kūrybos dainas.

Tėvas mylėjo Lietuvą, jis buvo patriotas. Per Pirmąjį pasaulinį karą jis nebuvo pašauktas į caro kariuomenę, nes buvo vyriausias šeimoje. 1919 metais per pilietinį karą² Rusijoje Lietuva sukūrė savanorių kariuomenę, kuri kovojo už nepriklausomybę nuo Rusijos. Tėvas prisijungė prie kariuomenės. Jis kovojo prieš Raudonąją armiją, lenkus ir vokiečius, kol galiausiai Lietuva tapo nepriklausoma. Tėvas dalyvavo mūšiuose ir net buvo sužeistas į skruostą. Jis turėjo medalių ir apdovanojimų. Kai Lietuva atgavo nepriklausomybę³, visiems savanoriams buvo suteikti žemės sklypai. Tėvas gavo 8 hektarus Plungėje.

Kurį laiką jis dirbo muitinėje prie Rusijos sienos – tikrino krovinius ir žmones, kertančius sieną. Vėliau jis Plungėje dirbo policijoje, kur sutiko motiną ir 1920 metais jie susituokė. Aš išsaugojau jų santuokos liudijimą, kurį išdavė rabinas, bet kartu su tėvo apdovanojimais, gautais kovose už Nepriklausomybę, atidaviau jį žydų muziejui.

Vaikystė, paauglystė, jaunystė

Mano tėvai niekada neturėjo savo namų. Po vestuvių jie apsigyveno senelio Mendės namuose ir ten gyveno keletą metų. Čia, 1921 metais, gimė mano sesuo, kuri buvo pavadinta Dina – mano močiutės garbei. 1923 metų liepos 13 dieną gimiau [aš] Mane pavadino Josifu pagal tėvo tėvą. Po manęs gimė dar penki vaikai. Vienas jų – berniukas – išgyveno vos kelias dienas, jam net nespėjo suteikti vardo. 1925 metais gimė Abraomas, 1932-aisiais – Genia, 1936-aisiais – Chana, o 1938-aisiais – jauniausiasis Mena.

Save atsimenu nuo penkerių metų. Laikotarpis, kai gyvenome nuomojamame bute ar pas močiutę, man neišliko atmintyje. Pirmasis vaikystės prisiminimas siekia trejų metų laikotarpį. Mes gyvenome gatvėje, kuri vedė į kalną. Žiemą valstiečiai gabendavo medieną šalies valdininkams. Aš dažnai sėdėdavau prie lango ir stebėdavau, kaip jie sunkiai tempia medieną į kalną. Kartais net arkliai pargriūdavo. Tąkart paėmiau pieštuką ir nupiešiau tai, ką mačiau. Sesuo Dina, kuri mokėsi pirmoje žydų mokyklos klasėje, nusinešė šį piešinį į mokyklą. Tuo metu ten vyko vaikų piešinių paroda, sesuo pateikė mano piešinį kaip savo. Mano piešinys laimėjo pirmąją vietą, o sesei teko prisipažinti, kad jį nupiešė jos jaunesnysis brolis. Mane pakvietė į mokyklą atsiimti apdovanojimo – albumo ir pieštukų rinkinio. Nuo to laiko piešiau viską, ką pamatydavau.

Gyvenome labai kukliai. Tėvas nebuvo griežtai kontroliuojantis, jis dirbo lentpjūvėje, priimdavo medieną. Jis buvo raštingas žmogus, skaičiavo medienos kiekius ir atsiskaitydavo su tiekėjais. Neraštingi žydai ir lietuviai dažnai prašydavo jo parašyti laišką ar skundą. Mano tėvas, kuris nebuvo gavęs jokio oficialaus išsilavinimo, tačiau dėl savo gabumų viską išmoko pats, buvo labai geras

žmogus ir niekam neatsisakydavo padėti.

Tėvo balsas vis dar buvo geras, todėl jis buvo kviečiamas dainuoti žydų vestuvėse. Jis buvo linksmas žmogus, sugebėdavo kurti eiles apie pažįstamus žmones ir jas sudainuodavo. Jis taip pat vaidino žydų mėgėjų teatre Plungėje. Mama rūpinosi vaikais ir kuklia buitimi. Mūsų bute buvo du kambariai ir virtuvė. Tėvai miegojo miegamajame, kur kartu su jais miegojo ir jaunesnieji vaikai. Vyresnieji nakvodavo svetainėje, kur keturiose ar penkiose miegodavome didelėje lovoje. Virtuvė buvo ankšta, daugiausiai vietos užėmė rusiška krosnis⁴, kuri buvo naudojama tiek maisto gaminimui, tiek šildymui. Vandenį semdavome iš šulinio kieme, turėjome mažą darželį, kuriame mama augino gėles ir keletą žolelių.

Dažnai bėgdavome pas senelius, kurie gyveno toje pačioje gatvėje, vos už keturių ar penkių namų. Močiutė visada buvo užsiėmusi. Ji pardavinėjo grūdus, kuriuos pasiimdavo iš netoliese esančio malūno, o vėliau parduodavo brangiau (keliais centais daugiau nei malūnininko kaina) ir taip uždirbdavo šiek tiek pinigų. Be to, ji ir senelis kepdavo labai skanią chalos duoną ir riestainius, kuriuos labai mėgo kaimynai ir greitai juos išpirkdavo. Beveik kiekvieną rytą senelis Mendė mums atnešdavo ryšulėlį šviežiai keptų riestainių, kuriuos valgėdavome su pienu ar kakava.

Senelis taip pat šiek tiek siuvo. Jis puikiai išmanė drabužių siuvimą – galėjo pasiūti vaikams drabužius ar net odinius gaminius. Tačiau laikui bėgant jo regėjimas pablogėjo ir jis nustojo siūti. Jis turėjo retą dovaną, šiandien žmonės sakytų, kad jis buvo ekstrasensas. Žmonės dažnai kreipdavosi į jį pagalbos, ir jis juos gydydavo savais metodais. Atsimenu vieną atvejį, kurį mačiau pats. Iš kaimo atvežė lietuvę mergaitę, ji buvo labai sutinusi, o gydytojai teigė, kad niekuo negali padėti. Ji nebegalėjo vaikščioti, todėl tėvai atvežė ją vežime ir vos įnešė į kambarį. Senelis Mendė į stiklinę įpylė limonado, pasiėmė ją ir išėjo į kitą kambarį, liepdami visiems palaukti. Aš buvau smalsus ir pradėjau stebėti jį per langą. Mačiau, kaip jis kužda kažką virš stiklinės, bet nesupratau, [ką] Po to jis grįžo į kambarį ir davė mergei išgerti limonado. Po kelių dienų laimingi tėvai sugrįžo su dovanomis: vištomis, sviestu, pienu, sūriu, nes jų dukra pasveiko.

Senelis mane labai mylėjo ir sakė, kad prieš mirtį pasakys man savo paslaptį. Aš neatsisveikinau su juo ir net nežinojau apie jo mirtį, kol nesibaigė karas. Seneliai buvo religingi, tačiau nebuvo fanatikai. Močiutė ir mama visada dėvėjo perukus, o kai juos nusiimdavo, užsirišdavo skareles. Senelis visada nešiojo kipą, jis buvo su barzda, kasdien meldėsi namuose ir eidavo į sinagogą.

Tuo metu miestelyje gyveno apie 2 tūkstančiai žmonių, daugiau nei pusė jų buvo žydai. Kunigaikščio Oginskio dvaras buvo tikra miestelio puošmena. Šiandien jis atrodo apgailėtinais. Kunigaikštis daug nuveikė miestelio labui, ypač skatino prekybą ir amatus. Jis pastatė 36 parduotuves miesto centre ir išnuomojo jas žydams pagal ilgalaikės išpirkos sutartis. Po 24 metų, kai parduotuvės buvo išpirtos, nuosavybės teisė buvo perduota žydams. Beveik visi parduotuvių savininkai Plungėje buvo žydai. Tarp jų buvo ir pirklių – Bisopas, kuriam priklausė lino perdirbimas ir pardavimas, Rolnikas, Polianskis, Kurliauskis – manufaktūrų savininkai. Plungėje buvo ir žydų inteligentijos: vienas advokatas, gydytojai. Meras Dovidas Goldwasseris taip pat buvo žydas, šias pareigas ėjo nuo 1919 iki 1932 metų. Jo pavaduotojas Giršas Metsas taip pat buvo žydas. Jis turėjo savo verslą – dažymo dirbtuves. Mano dėdė Nechemija Rilas, auksakalys, taip pat buvo gerai žinomas miestelyje. Miestelyje buvo daug amatininkų – stiklių, siuvėjų, batsiuvių, laikrodininkų, kepėjų ir kt.

Daugelis jų buvo suimti sovietų valdžios 1941 m. ir ištremti į Sibirą, taip galėjo išsigelbėti. Pasilikusiai miestelyje per pirmąsias okupacijos dienas, buvo sušaudyti fašistinių žvėrių.

Prekybininko Čaci Gancuno likimas buvo itin tragiškas. Jis prekiaavo arkliais, supirkdavo geriausius veislinius arklius, samdydavo žmones, kurie juos laivu gabendavo į Olandiją. Ten jie buvo labai paklausūs, o Gancunas praturtėjo ir buvo turtingiausias žmogus Plungėje. Vaikų jis neturėjo, o žmona buvo mirusi. Senatvėje, jau būdamas ligotas, 1941 m. jis buvo ištremtas į Sibirą, o visas jo turtas buvo konfiskuotas. Kartu su juo buvo ištremta ir viena lietuvių šeima. Lietuviai gyveno netoliese, jo gailėjosi ir kaip galėdami padėjo. Čacia jiems žadėjo aukso kalnus, nes savo sode buvo paslėpęs lobį – auksą ir brangenybes. Jis pažadėjo grįžęs į Lietuvą nupirkti lietuviams dvi parduotuves. Tačiau Sibire kažkas pavogė jo auksinius dantis ir jis negalėjo valgyti, o lietuviai nenorėjo jo maitinti šaukštu kaip kūdikio. Be to, jie suprato, kad sovietų valdžioje jie niekada neturės nei turto, nei parduotuvių. Galiausiai turtingiausias Plungės žmogus mirė badu. Sovietmečiu jo lobis buvo rastas per statybas ir atiduotas valstybei.

Visi Plungės žydai buvo religingi, nepaisant jų pamaldumo visi laikėsi tradicijų. Tik vienas žydas, Jankelis Garbas, kilęs iš labai turtingos šeimos, tapo kataliku. Visi jo artimieji jo atsisakė, o Garbas vedė lietuvę. Tai buvo skandalingas įvykis, kurį Plungės gyventojai aptarinėjo dar ilgai.

Miestelyje buvo kelios sinagogos: viena didelė ir graži, kurioje visi žydai susirinkdavo per šventes, dar dvi didelės sinagogos ir keturios mažosios. Veikė laidojimo biuras, priklausantis žydų organizacijai „Chevra Kadiša“. Žydai buvo dosnūs labdarai, o senelis Mendė buvo labdaros fondo siela. Turtingi žydai skirdavo pinigų fondui, kuris juos paskirstydavo vargstančioms šeimoms, kad jos galėtų tinkamai paminėti Šabą, kitas šventes ar bent jau turėtų ką valgyti. Taip pat buvo remiamos neturtingos nuotakos, kad jos galėtų ištekėti, o neturtingi žydai buvo laidojami iš labdaros lėšų.

Plungėje buvo „oficialių“ elgetų, prašančių išmaldos. Kad jie netaptų gėda bendruomenei, turtingieji jais rūpinosi. Turtingas namų savininkas į tam tikrą vietą padėdavo krepšį su būtiniaisiais daiktais ir pinigais, o vargstantis žmogus ateidavo pasiimti tos paramos. Niekas nieko nevogdavo, o vargstantieji išvengdavo pažeminimo. Šis komitetas taip pat rūpinosi pinigų rinkimu Palestinei. Jauni vyrai ir moterys ruošėsi emigracijai į Palestiną ir taupė pinigus tam tikslui. Mokykloje, kurioje mokiausi, veikė kibucas. Jie gyveno tikroje komunistinėje aplinkoje: mokėsi, mokė amato, dirbo, visus pinigus kaupė į bendrą kasą ir paskirstydavo išlaidas. Kai grupė būdavo pasirengusi emigracijai, išvykdavo į Palestiną, o jų vietą užimdavo kiti norintieji. Mes taip pat turėjome „Beitar“ organizaciją, kurios vadovas Icikas Civia buvo ištremtas į Sibirą. Nėra žinoma, kas jam nutiko, tikėtina, kad jis ten mirė.

Mūsų šeima buvo viena didžiausių Plungėje. Buvo vienas vargšas, kuris turėjo 11 vaikų, jie nuolat badavo. Mes nebuvo nei vargšai, nei turtingi, mus labai rėmė mamos brolis Nechemija. Mano vyresniąją seserį Diną augino seneliai, ji gyveno su jais, ir tai padėjo mūsų didelei šeimai gyventi dviejuose kambariuose. Be to, tai buvo lengviau finansiškai.

Žinoma, mūsų šeima taip pat laikėsi žydiškų tradicijų. Buvo atskiri indai pienui ir mėsai. Kiauliena nebuvo valgoma. Vištos buvo nešamos pas šochetą, kurio skerdykla buvo sinagogos kieme, mama dažnai prašydavo ten nueiti.

Į sinagogą tėvas nevaikščiodavo kiekvieną šeštadienį, bet švėsdavo šabą namuose. Mes švėsdavome šabą savo išsinuomotame bute, o seneliai – savo namuose. Per šabą mama gamindavo šventinius patiekalus – vištienos sultinį su makaronais ir įdarytą žuvį (gefilte fiš). Ji gamindavo ir desertus – imberlachą, įvairius cimesus (troškinius). Niekada nesidomėjau receptais, visą savo gyvenimą neturėjau jokio noro išmokti gaminti. Pagrindinis šabo patiekalas buvo cholntas. Jis buvo gaminamas dideliame puode iš mėsos, bulvių, pupelių. Penktadienį jį įdėdavo į įkaitintą krosnį, paprastai aš nunešdavau jį močiutei, nes jų krosnis visada būdavo karšta po chalos kepimo. Močiutė mums duodavo kelias šviežias chalas, kurios buvo būtinos ant šabo stalo. Šeštadienį parsinešdavau mūsų cholntą ir valgydavome jį pietums. Tą dieną tėvai nieko nedirbdavo, nors tėvui būdavo sunku pakęsti tokį dykinėjimą.

Mes švėsdavome visas žydų šventes. Tėvai eidami į didelę ir gražią sinagogą, pasiimdavo mus kartu. Aš esu ten buvęs keletą kartų. Daugiausia laiko praleisdavau kieme su draugais. Didžiausia šventė – Pesachas, reikalavo išankstinio pasiruošimo. Mūsų butas būdavo kruopščiai išvalomas, indai iškošeruojami. Turėjome specialius šventinius indus, kurie buvo laikomi skrynioje. Puodai ir keptuvės buvo verdami didžiuliam katilui kieme. Maca buvo atnešama iš sinagogos, pirmąją šventės dieną namuose nebuvo nė trupučio duonos. Nepamenu jokių ypatingų Pesach šventės tradicijų. Pirmasis sederis (vakarienė) vykdavo namuose. Tėvas, atsigulęs ant pagalvių prie stalo galo, paslėpdavo gabalėlį macos po pagalve, vienas iš mūsų jį surasdavo. Jaunesni broliai užduodavo keturis tradicinius klausimus apie šventę. Antrą dieną dažniausiai vykdavome pas senelius, kur sederis būdavo griežtesnis, nes senelis buvo labai religingas.

Per Roš Hašaną (žydų naujieji metai) senelis atlikdavo kaparot apeigą. Jis kalbėdamas maldą, sukldavo gaidį virš mūsų galvų. Per Naujuosius metus sinagogose pūsdavo šofarus, ir visi būdavo šventiškai nusiteikę. Per Jom Kipūrą visi miesto žydai eidavo prie upės nusiplauti per metus susikaupusių nuodėmių. Mums patikdavo rudens šventės. Senelio kieme būdavo statoma suka, ir mes ten kasdien eidavome pietauti. Tai buvo laikinas namelis, kurį pastatydavome per šventę. Dažnai su draugais krėsdavome pokštus: eidavome į vieno turtingo pirklio sodą, kur sukos stogas būdavo pririštas virvėmis prie tvoros, ir sugebėdavome tas virves atrišti, kad stogas užkristų jam ant galvos. Kai tėvas apie tai sužinojo, buvo labai griežtas su manimi ir aš daugiau niekada to nebedariau. Tėvas niekada mūsų nemušdavo, jam pakakdavo griežtai ir teisingai pasikalbėti su mumis.

Simchat Tora buvo viena linksmiausių švenčių. Visi eidavo į sinagogą, kur būdavo išnešama Tora, ir su dainomis ir šokiais apnešama aplink sinagogą. Sinagogoje būdavo kepamas didžiulis pyragas, kuriuo vaišindavo visus. Namuose taip pat būdavo daug desertų, per šią šventę gerdavome daug vyno. Žiemą, per Chanuką, visų namų languose mirgėjo žvakės – kiekvieną vakarą būdavo uždegama viena žvake daugiau. Man ši šventė labai patiko – dovanos, pinigai iš senelių, dėdžių ir tetų, skanios bulvinės latkės, dreideliai (žaislas „vilkelis“ arba sukutis) ir vėjo malūneliai. Aš droždavau dreidelius iš medžio, dekoruodavau ir dovanodavau draugams bei artimiesiems. Per Purimą namuose turėdavome visas tradicijas – mama iškepė daug hamentašenių (trikampiai sausainiai - kišenėlės) didelei devynių žmonių šeimai. Be to, dalis jų turėdavo būti palikti pagerbimui.

Netoli mūsų namų gyveno melamedas (hebrajų kalbos ir tradicijų mokytojas). Žydų berniukai eidavo į jo chederį. Mano tėvas, būdamas gana modernus žmogus, nusprendė manęs ten neleisti, manydamas, kad religinis išsilavinimas – praeities dalykas. Berniukai ir aš netgi šaipėmės iš

melamedo, nors dabar man dėl to gėda. Pradėjau lankyti žydų pradinę mokyklą, kai man suėjo šešeri. Pamokos vykdavo jidiš kalba, ir man sekėsi neblogai. Čia mokiausi ketverius metus, o paskui įstojau į licėjų Plungėje. Ten mokslai vyko hebrajų kalba, ir iš pradžių buvo sunku. Visi dalykai buvo dėstomi hebrajiškai, net vadovėliai buvo hebrajų kalba. Po kelių savaičių pradėjau suprasti daugiau, o po pirmojo semestro man visai neblogai sekėsi. Manau, vaikystėje viskas daug lengviau ir greičiau įsisavinama. Prisijungiau prie „Ashomer Ahatsir“ [8](#), bet ten ilgai neišbuva.

Lentpjūvės, kurioje dirbo tėvas, savininkas žydas Salitas, gyveno Rygoje ir dėl kažkokių priežasčių pasitraukė iš savo verslo. Tėvas liko bedarbis. Tuo metu rasti gerą darbą Plungėje buvo beveik neįmanoma, tad 1934 m. mūsų šeima persikėlė į pajūrio kurortą – Klaipėdą. Tėvas gavo darbą tekstilės fabriko dažymo dirbtuvėse. Įmonė priklausė žydai Izrailevičiui. Tėvas dirbo paprastu darbininku, atlyginimas buvo geras, bet pragyvenimas Klaipėdoje buvo brangesnis. Išsinuomojome du mažus kambarius, Dina liko Plungėje pas senelius, čia gimė mano sesuo Chana.

Prieškarinėje Klaipėdoje buvo daug žydų. Netoli mūsų namų stovėjo didelė ir graži sinagoga, tėvai ten lankydavosi per šventes. Mes švėsdavome šabą ir laikėmės kašruto, kaip ir Plungėje. Tik tėvui darbe tekdavo valgyti, ką duodavo valgykloje. Aš mokiausi lietuvių licėjuje, kur įstojau į penktą klasę. Mūsų klasėje buvo 4 ar 5 žydai ir mes laikėmės kartu, su lietuviais irgi gerai sutariau. Mokytojai žydų mokinių neskriaudė.

Kai man suėjo 13 metų, ruošiausi bar micvai. Sinagogos mokytojas mane mokė, kaip dėtis tefilin'ą ir skaityti ilgą Toros ištrauką - tai prisiminsiu visą gyvenimą. Po ceremonijos namuose buvo puota, Dėdė Nechemija man padovanojo laikrodį iš Šveicarijos su specialiu graviravimu.

1937 m. išvykau į Telšius mokytis ješivoje. Ten labai gerai išmokau hebrajų kalbą ir išmokau daug dalykų apie religiją ir kasdienybę. Turėjau gerą balsą ir kai rabinas išgirdo mane sinagogoje, jam patiko mano dainavimas. Netrukus po mano bar micvos pas mus atėjo žmogus iš sinagogos. Jis pradėjo įkalbinėti mano tėvus leisti mane mokytis į ješivą Telšiuose, kad tapčiau rabinu arba šochetu. Tai buvo naudinga mano tėvams, nes jiems nereikėjo mokėti už mano mokslą ir pragyvenimą. Tėvas iš pradžių šiek tiek priešinosi, bet man tai pasirodė įdomu. Be to, senelis Mendė norėjo, kad tapčiau tikrai religingu žmogumi, jis nusprendė padengti visas mano išlaidas Telšiuose. 1937 metais išvykau į Telšius mokytis ješivoje. Išsinuomojau kambarį su dviem vaikiniais iš Plungės, kurie taip pat mokėsi ješivoje. Mes valgydavome žydų šeimose. Telšių bendruomenėje buvo nustatyta tvarka – tam tikromis savaitės dienomis valgydavome pas turtingus žydus. Čia labai gerai išmokau hebrajiškai, taip pat ir Torą. Įgijau žinių tiek apie judaizmą, tiek apie kasdienes tradicijas.

Mano tėvai tuo metu gyveno Klaipėdoje. 1938 metais gimė mano jaunesnioji sesuo Mena. Dažniausiai savaitgaliais vykdavau pas senelius į Plungę. Per šventes, kai turėdavau keletą laisvų dienų, aplankydavau tėvus Klaipėdoje. 1939 metų per Pesachą taip pat lankiausi pas juos. Tai buvo neramus laikotarpis – Lenkija jau buvo okupuota [9](#), o Klaipėda, kuri buvo netoli vokiečių miesto Karaliaučiaus [10](#), 1939 metų kovą atiteko nacistinei Vokietijai. Fašistai atvirai vaikščiojo gatvėmis, jaunimas juos sveikino pakelta ranka. Prasidėjo antisemitinė propaganda, nors aš nežinojau apie akivaizdžius antisemitizmo atvejus. Mūsų šeimninė vokiečių atvirai palaikė fašistus, o jos sūnus tapo Hitlerjugendo [11](#) nariu. Klaipėda ruošėsi sutikti Adolfą Hitlerį, kuris turėjo apsilankyti mieste.

Mano tėvas buvo labai susirūpinęs ir negalėjo susilaikyti nepareiškęs savo nuomonės. Pokalbyje su šeimininke jis pasakė, kad, kaip ir per pilietinį karą, lietuvių savanoriai susivienys, kad pasipriešintų

Hitleriui. Nepaisant savo fašistinių pažiūrų, šeiminkė mums padėjo. Tikriausiai, kitą dieną po to pokalbio ji pašnibždėjo mano mamai: „Pasakyk savo vyrui, kad kuo greičiau paliktų Klaipėdą.“

Tą vakarą, balandžio 19-ąją, tėvas išėjo iš Klaipėdos pėsčiomis. Mes visi išsinuomojome vežimą ir išvykome paskui jį, atvykome į Kretingą ir ten laukėme tėvo. Senelis Mendė atsiuntė vežimą mūsų pasiimti. Aš grįžau į Telšius tęsti mokslų ješivoje, o likusi šeima persikėlė pas senelį Mendę į Plungę. Netrukus sužinojome, kad Hitleris atvyko į Klaipėdą ir pasakė kalbą. Laimei, visi žydai jau buvo palikę miestą, kai kurie iš jų apsigyveno Plungėje.

Praėjo dar metai, bet tėvas neturėjo nuolatinio darbo. Daugiausia šeimos išlaikymu rūpinosi senelis ir dėdė Nechemija. 1940 metų birželį į Lietuvą įžengė Sovietų armija¹². Dėdė atvyko į ješivą manęs pasiimti, jis suprato, kad sovietinėje šalyje religinis išsilavinimas ne tik neturi vertės, bet ir gali būti pavojingas.

Buvau pameistrių pas dailidę Nojų. Tuo metu sovietų valdžia nacionalizavo dideles įmones, bet mažosios dirbtuvės liko nepaliestos. Ten dirbau metus ir tapau geru staliumi, savininkas leido man dirbti savarankiškai. Tai buvo neramus laikotarpis – supratome, kad karas neišvengiamas. Į mūsų miestą ir kitas Lietuvos vietas atvykdavo pabėgėliai iš Lenkijos – žydai, bėgantys nuo nacių persekiojimų.

1941 metų pavasarį mano sesuo Dina ištekėjo už vieno iš tų lenkų žydų. Jos vyras Mošė Zingeris buvo žavus, geras, bet šiek tiek keistas žmogus. Jis buvo Varšuvos ješivos studentas. Kadangi neturėjo pinigų, jaunavedžiai apsigyveno pas senelį Mendę kartu su visa šeima.

Karo metai / Karas

1941 metų birželio 21-22 - osios naktį mus pažadino bombų sprogimai. Mes pabėgome į kapines, kur susirinko visi žydai, tikėdamiesi, kad kapinės nebus apšaudytos, tačiau bombos buvo numestos ir ant kapinių. Ta bailsi diena baigėsi, o birželio 23 dieną mes palikome miestą. Įkėlėme mamą ir Diną į vežimą irėjome link Latvijos sienos. Deja, seneliai ir jaunesnė sesuo Mena nebuvo su mumis. Keletą dienų prieš prasidedant karui jie buvo išvykę į Skaudvilę aplankyti tetos. Mama verkė, prašė tėvo palaukti jų, tačiau jis suprato, kad tai neįmanoma, nes mes būsime okupuoti. Nors visi tikėjomės, kad karas greitai baigsis, tikėjome sovietų propaganda, kad pergales švenčianti Raudonoji armija per dvi ar tris savaites sutriuškins vokiečių fašistus. Manėme, kad greitai sugrįšime.

Po kelių dienų pabėgėlių minia, prie kurios prisijungėme mes, pasiekė Žagarę – Latvijos sieną. Čia mus sulaukė, išsiaiškinę kelis klausimus telefonu, galiausiai praleido mus. Praleidome 2-3 naktis vienoje Rygos mokykloje. Tada keliavome toliau į Rusijos miestą Velikije Luki. Tai buvo labai varginantis kelias – bombos nusinešė pabėgėlių gyvybes ir aš pirmą kartą gyvenime pamačiau mirtį.

Nepamenu, kaip išsiskyrėme su Dinos šeima, tačiau atvykome į Velikije Luki be [jų] Geležinkelio stotyje buvo traukinys su pabėgėliais, įlipome į lokomotyvą ir išvykome į rytus. Kelionėje praleidome 2 mėnesius dėl ilgo laukimo, nes pirmi pravažiudavo kariniai traukiniai. Traukiniuose mums duodavo virto vandens, o kai kuriose stotyse gaudavome nedidelę riekelę duonos ir lėkštę sriubos. Kai kurie pabėgėliai iš Rusijos, kurie turėjo daugiau laiko susiruošti buvo pasiėmę su savimi

maisto. Mano jaunesni broliai ir seserys prie jų prieidavo ir prašydavo maisto. Jie davė jiems duonos – žmonės dalijosi paskutiniu kąsniu, ką turėjo. Mūsų kelionės metu traukinys buvo apšaudytas. Žmonės žuvo, o likę gyvi neturėjo galimybės palaidoti mirusiųjų.

Mes nuvykome į Novosibirską, didelį Rusijos miestą, kuris buvo apie 3000 km į šiaurės rytus nuo Lietuvos, buvome apgyvendinti kažkokiame rūsyje. Be mūsų šeimos ten buvo dar apie 20 žmonių. Mes gavome maisto ir ėjome į valgyklą. Po dviejų savaitių, kai mes prisitaikėme prie šio gyvenimo būdo, atvyko kaimo žmonės ir pasiūlė mums keliauti su jais. Nuvykome į kolūkį¹³, pavadintą Vorosilovo vardu. Mus pasitiko labai šiltai, įsikūrėme mokyklos pastate. Dauguma kaimo žmonių buvo tremtiniai - ištremti po revoliucijos ^[14] – turtingi valstiečiai, kulakai^[15]. Karas dar nebuvo pasiekęs šios atokios vietovės. Kolūkyje augino paukščius ir gyvulius. Mes gaudavome kiaušinių, pieno, pirmą kartą buvome sotūs.

Tada mus apgyvendino su vietine šeima. Kiekviename kieme buvo pirtis, taigi mes įsikūrėme šiltoje pirtyje. Tėvas pradėjo dirbti piemeniu. Kolūkyje buvo speciali parduotuvė pabėgėliams, kur galėjome gauti prekių pagal maisto korteles^[16]. Mes gyvenome labai gerai, čia gavau naują pasą, pakeitusį tą, kurį palikau Lietuvoje. Per klaidą buvo užrašytas kitas vardas – Jakovas, ir jis liko mano dokumentuose amžinai. Mano giminaičiai ir draugai visada mane vadino Iosifu – vardu, suteiktu man gimus.

1941 metų gruodį buvo įkurta 16-oji Lietuvos divizija ^[17], ir visi Lietuvos piliečiai, pasiekę šauktinio amžių, buvo pasiūsti į kariuomenę. Tėvas ir aš gavome šaukimus ir 1942 metų vasario 22 dieną jau buvome karinėje tarnyboje. Abram, kuris buvo jaunesnis už mane, buvo pašauktas metais vėliau. Mus pasiuntė į Balachną, kur buvo formuojama divizija, nuvykome ten savarankiškai. Žiema buvo šalta ir tai buvo tikras išbandymas. Praleidome metus Balachnoje treniruodamiesi. Aš ir tėvas tapome šauliais. Balachnoje mūsų divizijoje buvo leidžiamas laikraštis „Už Tėvynę“. Skaitėme, kad visi žydai, likę nacistų okupuotose teritorijose, buvo sušaudyti arba išnaikinti getuose. Mes beveik neturėjome abejonių, kad mūsų giminaičiai, likę Lietuvoje, žuvo, tėvas ir aš buvome pasirengę kovoti mūšiuose, siekdami keršto fašistams. Mes dažnai rašydavome laiškus mamai ir broliui Adamui ir gaudavome atsakymus iš [jų] Kai turėdavome laisvo laiko, tėvas ir aš prisimindavome laimingus prieškarinius metus, kokie nesvarbūs atrodė tuometiniai mūsų vargai ir rūpesčiai. Greitai suradome seserį Diną. Ji su vyru išvyko į Kazachstaną, kur tikėjosi rasti laimę šiltame klimato. Jie skurdo ten, o mielas ir geras Meišė mirė iš bado, nes jis visiškai nesugebėjo prisitaikyti.

Mes buvome karo zonoje 1943 metų vasarį ir atsidūrėme viename iš įnirtingiausių frontų – Kurske. Tėvas tarnavo 156-ajame šaulių batalione, o aš buvau tame pačiame batalione, tik artilerijos dalinyje. Kursko mūšis¹⁸ netoli Aleksejevkos prasidėjo 1943 m. vasario 23 d., buvo labai šalta, o mes vilkėjome šlapius apsiaustus. Neturėjome pakankamai atsargų, dėl to buvo daug sužeistų ir žuvusiųjų. Tai buvo įnirtingas mūšis. Atvirame baltame sniegu padengtame lauke nebuvo kur slėptis, vokiečiai šaudė iš visų pusių. Pasislėpiau už žuvusio kareivio kūno, tačiau mane sužeidė sprogstanti mina. 1943 m. kovo 1 d. buvau sunkiai sužeistas. Pasak mano vado, man pasisekė, nes nežinojau, kas nutiks kitiems šiame sunkiame mūšyje. Buvau išsiųstas į ligoninę, tėvas palydėjo mane iki sanitarinio bataliono ir mes išsiskyrėme kaip vyrai – be ašarų. Tėvas pažadėjo nuraminti motiną, nes ji labai jaudinosi dėl manęs, tai buvo paskutinis kartas, kai mačiau tėvą.

Buvau išsiųstas į Kazanės ligoninę, kurioje man pašalino kulką. Buvo pažeistas rankos nervas, todėl ranka tapo nejudri. Dėl sunkios traumos buvau perkeltas į užnugarį – į Zlatoustą. 1943 m.

pavasari netikėtai sutikau savo draugą iš Plungės – Cinglerį, kuris taip pat buvo fronte. Jis buvo sužeistas ir atsiųstas gydytis. Jis man pasakė, kad mano tėvas žuvo, netgi papasakojo daugiau detalių, nes Cingleris buvo tiesioginis 1943 m. kovo 8 d. mūšio liudininkas. Jis matė, mano tėvą žūvantį sprogimo metu. Vos beatmenu savo reakciją į šią žinią. Aplink buvo tiek daug skausmo, kad priėmiau tėvo mirtį kaip neišvengiamą. Motina gavo pranešimą dar prieš man sužinant šią žinią, ji nenorėjo man rašyti apie tai, kad man nebūtų dar skaudžiau.

Man buvo paskirtas gydymas - vaško ir purvo vonios. Baigęs gydymosi kursą turėjau kreiptis į medicininę komisiją. Cingleris nusprendė papirkti komisiją, kad mane paleistų iš kariuomenės. Jis turėjo šveicarišką laikrodį ir nusprendė jį paaukoti. Greičiausiai tai nepadėjo, nes mane dvidešimtčiai dienų išsiuntė į reabilitacijos centrą Čeliabinske. Po to turėjau grįžti į frontą. Paprastai visi lietuviai būdavo siunčiami atgal į lietuviškąją diviziją, tačiau su manimi nutiko kitaip.

Į Čeliabinską atvyko 19-ojo kazokų korpuso¹⁹, vadovaujamo generolo Dovaterio, atstovai, norėdami papildyti savo gretas iš reabilitacijos centro. Man pasiūlė prisijungti, svarbiausia, kad mano ūgis ir svoris jiems tiko. Jiems nerūpėjo ar aš moku joti – sakė, kad greitai mane išmokys. Buvau vienintelis žydas tarp kazokų, mane paskyrė į raitosios žvalgybos būrį. Kadangi mokėjau jidiš, galėjau suprasti vokiečių kalbą. Atsidūriau Pirmajame Baltarusijos fronte, tai buvo 1943 m. pabaiga, sovietų armija veržėsi. Pradėjau nuo Gomelio, perėjau Lenkiją, Vokietiją, netgi prie Elbės buvau sutikęs amerikiečius.

Išlaisvinę Gomelį, Mozyrių, Kalinkavičius, perėjome valstybinę sieną, pasiekėme Varšuvą, dalyvavau Lenkijos sostinės išvadavime. Kai įžengėme į Varšuvą, vokiečių karai buvo užėmę mokyklos pastatą ir nenorėjo pasiduoti. Tris dienas šturmovome pastatą, kol šūviai nutilo. Kai įėjome vidun – 32 jaunuoliai buvo mirę, dauguma, greičiausiai, nusižudė. Už Varšuvos išvadavimą buvau apdovanotas, iš viso turėjau daug apdovanojimų. Iki karo pabaigos turėjau du Pirmojo laipsnio Didžiojo Tėvynės karo ordinus.

Pirmąjį ordiną²⁰ gavau tokiomis aplinkybėmis: buvome Lenkijoje, keturiems seržantams buvo įsakyta žvalgyti nedidelį miestelį. Palikome arklius pas valstietį ir išskubėjome, pakeliui pamatėme atsilikusius žmones. Pirmiausia pamanėme, kad tai mūsų vyrai, bet paskui supratome, kad tai buvo grupė pasimetusių vokiečių. Įvykus susišaudymui, per paėmėme belaisvį. Jis buvo labai plepus ir pateikė daug naudingos informacijos. Aš ir dar vienas draugas gavome ordinus, o likusieji taip pat buvo apdovanoti. Antrąjį ordiną²⁰ gavau už žvalgybinę operaciją kertant Vyslą.

Būdami Lenkijoje, buvome mokomi, kad lenkai – mūsų broliai ir turime su jais elgtis broliškai. Vokietijoje apie brolystę nebuvo nei kalbos – vokiečiai buvo mūsų priešai, o bet koks elgesys su jais buvo savaime pateisinamas. Lenkijoje buvo sunku kovoti, nes lenkai sovietų karius laikė okupantais. Iš kareivinių vieni neišeidavome, buvo atvejų, kai vietiniai gyventojai nuodydavo maistą ir mūsų kariai mirdavo. Mūsų pulko kariai stebuklingai išsigelbėjo, nes negėrė užnuodytos degtinės.

Mūsų kariai užimtose teritorijose elgėsi skirtingai. Kai kurie siautėjo apleistuose butuose, daužė baldus, laužė paveikslus. Mačiau kareivius, sėdinčius ant senovinio fortepijono, daugelis buvo įsitraukę į plėšikavimus ir prievartavimus. Teko stebėti ir vieną akivaizdų nusikaltimą. Kai kurie mūsų dalinio kareiviai buvo paleisti iš kalėjimo mainais į savanorišką tarnybą fronte, kad taip atpirktų savo nusikaltimus atlikdami nepriekaištingą karinę tarnybą. Vienas iš jų buvo praleidęs pusę savo gyvenimo už grotų. Taip nutiko, kad mūsų žvalgybos grupė išėjo į užduotį, o aš likau

tame kaime su tuo kareiviu. Staiga pamačiau jį, nukreipusį ginklą, į seną, paliegusią porą. Jis pasakė, kad jie nužudė daug mūsų žmonių ir liko nenubausti, jis ketino juos nušauti. Aš paėmiau jį už rankos ir pasakiau, kad jis neturi teisės šaudyti į nekaltus žmones. Man pavyko jį nuraminti, tad jis nuleido ginklą ir išėjo. Dėkingi seni žmonės, su kuriais vėliau kalbėjau vokiškai, sakė, kad jie nesuprato, ką tas kareivis jiems sakė, jie tik žinojo, kad buvo ties mirties riba. Atsidėkodami jie man padovanojo senovinę pypkę.

Pereidami nacistų okupuotas teritorijas, sutikome žmonių, kurie buvo išlaisvinti iš geto. Vienas iš tokių lagerių buvo Lenkijos mieste Pydgočiuje. Ten sutikau tris merginas, kurios ką tik buvo paleistos iš stovyklos. Viena jų buvo iš Klaipėdos, o kitos dvi – iš Tulos. Jos vis dar vilkėjo dryžuotus lagerio drabužius ir neturėjo, kur apsistoti. Radome vieną apleistą butą, tuo metu buvo daug tuščių butų, pilnų drabužių ir maisto. Tad apgyvendinome merginas viename iš jų, praleidome su jomis kelis vakarus. Išgirdau apie tokias žiaurības, negalėjau įsivaizduoti, kad žmonės galėjo išgyventi tokiomis sąlygomis! Ypač malonu buvo bendrauti su mergina iš Klaipėdos. Kalbantis su žmogumi iš savo šalies, atrodė, tarsi grįžome į vaikystę, į tėvų namus, į taikius laikus, kai visi buvo gyvi. Vėliau išsiskyrėme, ir nežinau, kas jai nutiko.

1945-ųjų kovo pradžioje antrą kartą buvau sužeistas Frankfurte prie Oderio. Tai buvo lengvas sužeidimas, buvau išsiųstas į ligoninę Lenkijoje, netoli Lodzės. Ligoninėje praleidau mažiau nei mėnesį, o balandžio viduryje turėjau grįžti į savo dalinį. Gavau laišką iš dalinio su įsakymu Lodzėje pasiimti du žirgus. Jie parūpino specialų traukinio vagoną ir aš grįžau į dalinį. Mano bendražygis Sergejus Boltašvilis, su kuriuo dalinomės viskuo, mane pamatęs labai apsidžiaugė. Jis nerimavo, kad dėl sužeidimo, mane galėjo perkelti į kitą dalinį.

Mūsų dalinys dalyvavo susitikime su amerikiečių kariškiais prie Elbės. Nors asmeniškai aš nebuvau pakviestas į susitikimą, mūsų karininkai susitiko su amerikiečiais. Tai buvo įspūdingas įvykis. Kai buvo užimamas Berlynas, mūsų karinis dalinys buvo atsakingas už tam tikrą fronto ruožą, mažą kaimelį Berlitą, Berlyno priemiestį, ten kovojome nuo gegužės 2 dienos.

Gegužės 9 dieną per pertrauką išgirdome pavojaus signalą. Pamanėme, kad vokiečiai pralaužė mūsų gynybos liniją. Susirikiavome su žirgais ir pradėjome raportuoti. Mano raportas prasidėjo taip: „Aš – Senasis Bunke“ (*Senasis* buvo mano kumelės pravardė). Po pasveikinimo vadas trumpai nutilo ir tarė: „Broliai, karas baigtas!“ Net dabar, prisiminęs šį momentą, verkiu. Mes džiaugėmės ir verkėme tuo pačiu metu, nes prisiminiau savo brolių Abramą, kuris žuvo beveik karo pabaigoje, per Karaliaučiaus šturmą, taip pat savo senelius, seserį ir kitus artimuosius, kurie žuvo per okupaciją.

Pokaris

Tarnavau sąžiningai, ne kartą siūlė man stoti į komjaunimą [21](#). Prieš mūsų daugelis vaikinių stojo į partiją irėjo į kovą su žodžiais: „Už tėvynę, už Staliną“. Aš nenorėjau mirti už Staliną, bet troškau atkeršyti fašistinėms pabaisoms, kurios nužudė mano artimuosius ir išpildyti savo tėvo prašymą. Mano kariniai nuopelnai buvo labai vertinami, turiu daugybę apdovanojimų – du Didžiojo Tėvynės karo ordinus, Raudonosios vėliavos ordiną [22](#), medalius už Varšuvos ir kitų miestų išvadavimą, medalį už Berlyno užėmimą ir t. t. Turiu Stalino padėkos raštą už vokiečių miesto Olcino užėmimą.

Karas baigėsi, tačiau vis tiek turėjau tarnauti okupacinėse pajėgose. Buvau išsiųstas į Šiaurės Vokietiją, į mažą miestelį prie sienos su Švedija, prie Baltijos jūros, to miestelio pavadinimo

nebeprisimenu. Karą baigiau įgydamas vyresniojo seržanto laipsnį, nepaisant žemo rango, buvau paskirtas to miestelio komendantu. Darbas nebuvo sunkus, mano pareiga buvo palaikyti tvarką mieste, nors ten jau ir taip viskas buvo nepriekaištingai organizuota. Po karo vokiečiai buvo išsigandę, nes jautėsi kalti, todėl incidentų beveik nepasitaikydavo. Gyvenimas buvo ramus, bet labai skurdus. Žmonės grįžo į įprastą gyvenimą, atstatinėjo sugriautus pastatus. Aš gyvenau prabangiai, buvau apsistojęs pas vokiečių, vedusį lietuvę. Jis turėjo gerą medžioklės plotą ir namą, kuriame mes gyvenome. Tai buvo inteligentija, neturėjusi nieko bendro su nacistų žiaurumais, vakarus leisdavome kartu. Pasakodavau šeiminkams apie savo karo tarnybą, apie Hitlerio kariuomenės nusikaltimus. Jie buvo šokiruoti. Penktadieniais mus aplankydavo vietinės inteligentijos atstovai – viena moteris, kuri buvo generolo Pauliaus dukterėčia (redaktoriaus pastaba: Generolas Paulius – garsus Hitlerio armijos generolas, pralaimėjęs lemiamą mūšį prie Stalingrado ir pasidavęs sovietų kariuomenei), grojo fortepijonu.

1947 metų balandį buvau demobilizuotas iš kariuomenės ir grįžau į tėvynę, Plungę. Motina ir seserys sugrįžo iš evakuacijos, persikėliau į jų kambarį. Motina buvo be galo laiminga, kad esu gyvas – vienintelis iš šeimos, kuris išliko gyvas, dar ir su daugybe apdovanojimų. Ilgai kalbėjomės, man papasakojo, kaip mirė Plungės žydai. Prieš ateinant fašistams, lietuvių nacionalistai visus žydus suvarė į sinagogą – net ir vaikus bei kūdikius. Jie buvo laikomi ten dvi savaites be maisto ir vandens. Žmonės išseko, mirė ir nebuvo kam jų laidoti. Rabinas Veksleris buvo priverstas išsikasti duobę kieme, kurioje Toros ritiniai buvo sudeginti, o tada įstūmė rabiną ir ten pat sudegino kartu su knygomis. Fotografą Berkovičių priverstė prižiūrėti ugnį, o paskui jį patį įmetė į laužą. Nežinau, kaip mirė mūsų giminaičiai, bet jie turėjo iškęsti siaubingas kančias. Mūsų krašte žydai buvo nužudyti dešimtyje vietų, iš viso 2221.

Mums teko prisitaikyti prie gyvenimo taikoje. Nuo vaikystės svajojau tapti menininku, piešdavau visur, kur tik galėdavau, tačiau turėjau dirbti, kad padėčiau motinai. Buvau išsiųstas dirbti šaulių skyriaus instruktoriumi DOSAAF [Savanoriškosios armijos ir fronto pagalbos draugijos] organizacijoje. Ten dirbau neilgai, mažiau nei metus. Vėliau susiradau darbą vienoje įmonėje kaip stalius, gaminau sudėtingus baldus, vėliau tapau meistru ir vadovavau gamybai. Darbe turėjau galimybę kurti – užsiėmiau raižyba ir inkrustacija. Nuo 1962 metų pradėjau dalyvauti konkursuose ir man buvo suteiktas liaudies menininko vardas. 1983 metais išėjau į pensiją, nuo to laiko visiškai atsidaviau menui.

Asmeninis gyvenimas susiklostė gana gerai. Dažnai eidavau į ispalkomą [23](#) įvairiais reikalais ir ten susipažinau su sekretore, jauna lietuve Dalia Baitkute. Dalia gimė Plungėje 1925 metais skalbėjos šeimoje. Vaikystėje ji dažnai nešiodavo išskalbtus drabužius į žydų namus ir susidraugavo su žydų mergaitėmis. Ji netgi mokėjo jidiš kalbą. Okupacijos metais Dalia buvo Plungėje ir matė, kokius nusikaltimus vykdė fašistai. Dalia buvo išsiskyrusi ir augino 1947 metais gimusį sūnų. 1949 metais susipažinome ir įsimylėjome vienas kitą. Mūsų tėvai – mano motina ir Dalios tėvai iš pradžių buvo prieš mišrią santuoką, tačiau greitai susitaikė su mūsų sprendimu ir 1950 metais vedžiau Dalią. Mano seserys ištekėjo anksčiau už mane, o Dalia su manimi gyveno pas motiną. Turėdamas svarbius karinius apdovanojimus, gavau mažą butą. Kai susilaukėme vaikų, mums buvo skirtas geras trijų kambarių butas, jame gyvename iki šiol.

Įsivaikinau Dalios sūnų Virgilių jis bendrauja su manimi kaip su tėvu, nors žino, kad nesu jo biologinis tėvas. 1952 metais gimė mūsų vyriausias sūnus Eugenijus, o 1953 metais – Leonidas. Jį vadinome Leibl, mano tėvo garbei. Mano dėdė Dovydas visada mums daug padėdavo – siuntė

siuntinius iš JAV, gyvenome kukliai – neturėjome nei vasarnamio, nei automobilio.

Pradėjus lankyti mokyklą, sūnums atėjo metas pasirinkti, kokia tautybė bus įrašyta į pasą. Net mano motina patarė jiems pasirinkti lietuvių tautybę, kad jie be trukdžių galėtų įstoti į institutą. Taigi, sulaukę 16 metų, jie gavo pasus su lietuviška tautybe, tačiau patys jaučiasi žydais, nes myli mane ir gerbia žydų istoriją.

Vyriausiasis, Virgilius, tapo jūrininku. Jūroje jis praleido 12 metų, o vėliau tapo verslininku. Virgilius turi spaustuotę Klaipėdoje, kur gyvena su žmona Mika.

Baigęs mokyklą, Eugenijus įstojo į Vilniaus universiteto žurnalistikos fakultetą ir jį baigė. Jis vedė lietuvę Danutę, kuri, baigusi medicinos studijas, gavo privalomą darbo paskyrimą į kurortinį miestą (Lavylai) Eugenijus su žmona gyvena ten ir dirba žurnalistu. Jo sūnus Darius taip pat tapo žurnalistu ir gyvena Kaune su šeima. Eugenijaus dukra Marina dirba ir gyvena Vilniuje.

Mano jaunesnysis sūnus Leonidas baigė politechnikos institutą. Jis yra inžinierius, gyvena ir dirba Palangoje. Jo žmona Roma taip pat yra lietuvė. Leonido dukra Sandra baigė ekonomikos fakultetą Vilniaus universitete, išvyko į JAV, ten ištekėjo ir tapo Amerikos piliete. Jo jaunesnioji dukra Evelina neseniai suteiktas architektūros magistro laipsnis. Mano jauniausias anūkas, Leonido sūnus, pavadintas dėdės Dovydo vardu. Berniukas mokosi vidurinėje mokykloje ir muzikos mokykloje. Jis turi puikų meninį talentą – jo piešiniai buvo atrinkti parodai Švedijoje, į kurią jis netrukus vyks. Jis laimi pirmąsias vietas vaikų meno parodose.

Mūsų šeima visada buvo labai draugiška. Kai mano seserys ištekėjo ir susilaukė vaikų, jos pradėjo bendrauti su mano sūnumis - visada buvome viena šeima. Po karo Dina ištekėjo už kurdų kilmės žydo Amvilovo, kuris po karo atsidūrė Plungėje. Dina pagimdė dukrą ir pavadino ją Golda, močiutės garbei. Jaunesnioji Dinos dukra yra Bela. Genė ištekėjo už Levo Gornšteino ir pagimdė dvi dukras – vieną pavadino Mena, mūsų žuvusios sesers garbei, o antrąją – Aida.

Mano sesuo Chana ištekėjo už vaikiną iš Vilniaus, Arončiko. Vilniuje ji susilaukė dukters Liubos, o jau Izraelyje pagimdė Avivą. Mūsų motina visada padėdavo auginti anūkus, ji dažnai važiuodavo į Vilnių aplankyti dukters. Ji buvo tikra močiutė. Kai prasidėjo žydų repatriacija į Izraelį, 1972 metais motina su anūke Golda buvo vienos pirmųjų, kurios išvyko. Dina su vyru ir jaunesniąja dukra norėjo vykti kartu, bet jiems nebuvo suteiktos vizos. Šeima buvo išskirta aštuoneriems metams, nes Dina ir jos vyras negavo leidimo išvykti. Vėliau išvyko visi – Dinos, Chanos ir Genės šeimos. Chana ir Genė vis dar gyvos, o Dina mirė. Jų vaikai visi gyvena Izraelyje. Tik Mena išvyko į JAV ir tapo žymia operos soliste.

Kai išvyko mano seserys, galimybę išvykti turėjau ir aš, tačiau mano žmona Dalia visada palaikė mano sprendimus. Aš turėjau tik vienintelį tikslą: paskirti savo gyvenimą Plungės žydų, žuvusių karo metais, atminimo įamžinimui. Jau seniai buvau sukūręs eskizus ir pradėjau savo darbą. Norėjau parodyti Lietuvos žydų tragediją Lietuvos mene, kreipiausi į įvairias organizacijas, vykdomąjį komitetą, o mano Dalia viskuo man padėjo.

Pirmiausia man pavyko atkurti žydų kapines, kurios buvo apleistos, žmonės net buvo pradėję imti antkapių akmenis statyboms. Man buvo suteiktas automobilis ir aš važinėju po visą rajoną ieškodamas pavogtų antkapių. Suradau 85 paminklus ir atkūriau senąsias žydų kapines, dabar jos yra tvarkingos. Čia atvyksta žydai iš Izraelio, Amerikos, užsako kadišą ir meldžiasi. 1956 metais

Plungėje gyveno 130 žydų. Dabar aš esu vienintelis. Suprantu, kad esu paskutinis žydas šiame mažame mieste, turinčiame labai seną žydišką istoriją. Viena iš priežasčių, kodėl neišvykau į Izraelį, yra ta, kad noriu pasakoti vietiniams gyventojams apie jų miesto istoriją ir įamžinti čia savo tautiečių atminimą. Esu dėkingas žmonėms už toleranciją ir supratingumą, mane čia gerbia ir vertina. Taip pat domiuosi Lietuvos istorija, pagal valdžios užsakymus atlieku darbus Lietuvos tematika. Esu vaikų meno parodų vertinimo komisijos narys, padedu organizuoti įvairius renginius. Šiais metais buvau nominuotas Plungės garbės piliečio vardui.

Man buvo leista sukurti Holokausto aukų memorialus – didžiausias jų yra Plungėje. Visas skulptūras sukūriau pats. Tarp jų yra keletas medinių skulptūrų: viena skirta žuvusiems vaikams, kita – mano seneliams. Papasakojau Lietuvos mokykloms apie žydų tragediją ir dabar lietuvių vaikai reguliariai prižiūri memorialą, rūpinasi jo švarą. Įrengiau atminimo ženklus kitose egzekucijų vietose. Daugiausia dirbau žydų tematika, kūriau žydų amatininkų, darbininkų, Šolomo Aleichemo veikėjų charakteringus atvaizdus. Kitas svarbus mano gyvenimo tikslas buvo sukurti Plungės žydų istorijos muziejų. Gavau leidimą įsteigti muziejų ir patalpas jam, tai padarėme kartu su mano žmona Dalia, sūnumis ir draugais. Įvairūs žmonės siuntė man žydiškų buities reikmenų eksponatus, ieškojau istorinių nuotraukų, dabar muziejus veikia.

Nors pokario metais mes nesilaikėme žydiškų tradicijų, mano vaikai užaugo žydais, net lietuvius Virgilijus. 1986 metais mane surado mano kovos draugas Sergejus Boltašvilis, ir mes kartu nuvykome į Gruziją. Ilgai susirašinėjome, bet tik prieš pat Sovietų Sąjungos žlugimą 1991-aisiais praradome ryšį. 1989 metais aplankiau savo gimines Gruzijoje: motinos sesuo teta Sara dar buvo gyva. Sutikau daugybę savo pusbrolių ir pusseserių – Saros ir motinos brolių vaikus.

1996 metais kartu su Dalia buvome pakviesti į Izraelį, ten buvo surengta mano asmeninė paroda, Izraelyje praleidome tris mėnesius. Deja, tuo metu mama ir Dina jau buvo mirusios: mama mirė 1989-aisiais, o Dina – metais anksčiau. Nuėjome į kapines, aplankėme jų kapus, seserys Chana ir Genė mus šiltai priėmė ir aš pajutau didelės šeimos šilumą, kuri liko manyje ilgam.

Mano gyvenimas yra pilnavertis, darbai eksponuojami Plungės muziejuje ir kitose organizacijose. Dabar esame Klaipėdos žydų bendruomenės nariai, du Dalia vykstame ten per žydiškas šventes. Neseniai šventėme Pesachą. Netrukus bus Pergalės diena, nepaisant to, kad nepriklausomoje Lietuvoje ši šventė nėra įprasta, man tai viena svarbiausių dienų gyvenime. Tą dieną mes, veteranai (o mūsų liko vos keli), užsisėgame savo apdovanojimus ir einame į kapines. Ten mes – rusai, lietuviai, žydai – suprantame tuos, kurie kovėsi kartu su mumis ir žuvo. Prisimename karo metus.

Laimei, mūsų mažame mieste nėra fašistinių partijų, o tiek vidutinio amžiaus žmonės, tiek jaunimas mus gerbia. Mano tikra draugė ir žmona Dalia visur yra šalia manęs.

Žodynėlis

1 Didysis Tėvynės karas - Antras pasaulinis karas

1941 m. birželio 22 d. 5 valandą ryto nacistinė Vokietija be karo paskelbimo užpuolė Sovietų Sąjungą, tai buvo Didžiojo Tėvynės karo pradžia. Vokietijos žaibiškas puolimas, žinomas kaip operacija „Barbarosa“, beveik sugebėjo palaužti Sovietų Sąjungą per kelis artimiausius mėnesius.

Sovietų pajėgos, netikėtai užklyptos vokiečių, per pirmąsias karo savaites prarado ištisas armijas ir milžiniškus kiekius technikos. 1941 m. lapkritį Vokietijos kariuomenė užėmė Ukrainą, apsupo Leningradą, antrą pagal dydį Sovietų Sąjungos miestą, ir grasino Maskvai. Karas Sovietų Sąjungai baigėsi 1945 m. gegužės 9 d.

2 Pilietinis karas (1918 -1920)

Pilietinis karas tarp Raudonųjų (bolševikų) ir Baltųjų (anti-bolševikų), prasidėjęs 1918 m. pradžioje, niokojo Rusiją iki 1920 m. Baltieji vienijo įvairias antikomunistines gruputes: Pirmojo pasaulinio karo Rusijos kariuomenės dalinius, vadovaujamus anti-bolševikinių karininkų, anti-bolševikų savanorius, taip pat kai kuriuos menševikus ir socialistus-revoliucionierius. Kai kurie jų lyderiai siekė įvesti karinę diktatūrą, tačiau tik nedaugelis buvo atviri carizmo šalininkai. Pilietinio karo metu abi pusės vykdė žiaurumus. Karas baigėsi bolševikų karine pergale, kurią lėmė Baltųjų vadų nesugebėjimas bendradarbiauti ir Raudonosios armijos reorganizacija po to, kai Trockis tapo karo komisaru. Vis dėlto ši pergalė buvo pasiekta milžiniškomis aukomis: 1920 m. Rusija buvo nuniokota ir sugriuvusi, 1920 m. pramonės gamyba buvo sumažėjusi iki 14 %, o žemės ūkis – iki 50 %, palyginti su 1913 m.

3 Lietuvos nepriklausomybė

Lietuva, nuo XVIII a.priklausiusi carinės Rusijos imperijai, po Pirmojo pasaulinio karo atgavo nepriklausomybę dėl dviejų galingų kaimynių: Rusijos ir Vokietijos žlugimo 1918 m. lapkritį. Nors Lietuva priešinosi Sovietų Rusijos puolimams, 1920 m. ji prarado daugiatautį ir daugiakultūrį Vilniaus miestą (Vilna, Wilno), kurį užėmė Lenkija, dėl to abi valstybės išliko karo padėtyje iki 1938 metų. 1923 m. Lietuva užėmė Klaipėdos kraštą ir uostą (Memelį), nuo 1919 m. administruotą Prancūzijos. Lietuvos Respublika išliko nepriklausoma iki Sovietų okupacijos 1940 metais.

4 Rusiška krosnis

Didelė akmeninė krosnis, kūrenama malkomis. Jos dažniausiai buvo statomos virtuvės kampe ir tarnavo namų šildymui bei maisto gaminimui. Krosnis turėjo suolą, kuris žiemą tapdavo patogia lova tiek vaikams, tiek suaugusiesiems.

5 Baltijos šalių

Estijos, Latvijos ir Lietuvos okupacija: Nors pagal Molotovo - Ribentropo paktą Sovietų Sąjungos įtakos sferai Rytų Europoje buvo priskirtos tik Latvija ir Estija, bet pagal papildomą protokolą, pasirašytą 1939 m. rugsėjo 28 d., didžioji Lietuvos dalis taip pat buvo perduota Sovietų Sąjungai. Trys Baltijos valstybės buvo priverstos pasirašyti „Savitarpio pagalbos sutarti“ su SSRS, leidžiantį sovietų kariuomenei dislokuotis jų teritorijose. 1940 m. birželį Maskva pateikė ultimatumą, reikalaujama pakeisti vyriausybės ir įsileisti okupacinę kariuomenę. Galiausiai visos trys valstybės buvo inkorporuotos į Sovietų Sąjungą kaip Estijos, Latvijos ir Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos.

6 Deportacijos iš Baltijos šalių (1940-1953 m

): Po to, kai 1940 m. birželį Sovietų Sąjunga okupavo tris Baltijos valstybes: Estiją, Latviją ir Lietuvą,

siekiant įtvirtinti sovietinę sistemą, pradėjo masines vietos gyventojų deportacijas. Jų aukomis daugiausia, bet ne vien tik, tapo režimui nepageidaujami asmenys: vietinė buržuazija ir anksčiau politiškai aktyvūs visuomenės sluoksniai. Deportacijos į tolimus Sovietų Sąjungos regionus tęsėsi iki pat Stalino mirties.: Pirmoji didžioji deportacijų banga įvyko 1941 m. birželio 14 - 18 d., kai buvo išstremta 36 000 žmonių, daugiausia politiškai aktyvių asmenų. Deportacijos buvo atnaujintos po to, kai 1944 m. Sovietų armija atkovojo tris Baltijos valstybes iš nacistinės Vokietijos. Pasipriešinimas sovietų okupacijai tęsėsi iki pat 1956 m., kai buvo sunaikinta paskutinė partizanų grupė. 1948 m. birželio - 1950 m. sausio mėnesiais, vadovaujantis SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dekretu, atsižvelgiant į pretekstą, kad žmonės „šiurkščiai vengė darbo žemės ūkyje ir gyveno antisocialų bei parazitinių gyvenimo būdą“, iš Latvijos buvo deportuota 52 541, iš Lietuvos - 118 599, iš Estijos - 32 450 žmonių. Iš viso iš trijų Baltijos valstybių buvo išstremta 203 590 žmonių. Tarp jų buvo išstisios Lietuvos šeimos iš įvairių socialinių sluoksnių: ūkininkai, darbininkai, inteligentai; visi, kurie priešinosi arba buvo laikomi galinčiais priešintis sovietų režimui. Dauguma tremtinių mirė svetimoje žemėje.

Be to, apie 100 000 žmonių buvo nužudyti kovų metu arba sušaudyti už priklausymą partizanų būriams, o dar apie 100 000 buvo nuteisti 25 metams kalėjimo lageriuose.

7 Beitar (Betar)

Brith Trumpledor (hebrajiškai - „Trumpledoro draugija“) - dešiniojo sparno revizionistinė žydų jaunimo organizacija. Ji buvo įkurta 1923 m. Rygoje Vladimiro Žabotinskio iniciatyva J. Trumpledoro, vieno pirmųjų kovotojų, žuvusių Palestinoje atminimui, taip pat pagerbiant Beitaro tvirtovę, kurią Bar Kochbos sukilimo gynėjai, didvyriškai priešinosi romėnams daugelį mėnesių (II m.e.a.): Organizacijos tikslas buvo skleisti revizionistų idėjas ir rengti jaunimą kovai bei gyvenimui Palestinoje. Ji organizavo emigraciją tiek legaliais, tiek nelegaliais būdais. Beitar buvo sukarinta organizacija - jos nariai dėvėjo uniformas. Jie rėmė idėją sukurti žydų legioną, kuris turėjo išvaduoti Palestiną.

1936-1939 m. Beitar populiarumas sumažėjo. Antrojo pasaulinio karo metu daugelis jo narių įsitraukė į partizaninę kovą.

8 Hashomer Hatzair

„Jaunasis sargybinis“ - sionistų - socialistų pionierių judėjimas, įkurtas Rytų Europoje. Hašomer Hacair rengė jaunimą vykti į Palestiną ir steigti kibucus Palestinoje. Antrojo pasaulinio karo metu jo nariai buvo siunčiami į nacių okupuotas teritorijas ir tapo žydų pasipriešinimo grupių lyderiais. Po karo Hašomer Hacair aktyviai dalyvavo „nelegalioje“ žydų imigracijoje į Palestiną.:

9 Invazija į Lenkiją

Vakaruose oficiali Antrojo pasaulinio karo pradžios data yra 1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietijos puolimas prieš Lenkiją Po Austrijos anšliuso ir Čekoslovakijos Bohemijos bei Moravijos dalių užgrobimo Hitleris buvo įsitikinęs, kad galės užimti Lenkiją be Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos įsikišimo. Kad būtų pašalinta Sovietų Sąjungos grėsmė Lenkijos puolimo atveju, Hitleris sudarė su ja Molotovo - Ribentropo paktą.

1939 m. rugsėjo 1-osios rytą Vokietijos kariuomenė įsiveržė į Lenkiją. Vokiečių oro pajėgų smūgis buvo toks staigus, kad didžioji dalis Lenkijos karinių oro pajėgų buvo sunaikinta dar ant žemės. Siekdami sutrikdyti lenkų mobilizaciją, vokiečiai bombardavo tiltus ir kelius. Žygiuojančius kareivius iš oro šaudė kulkosvaidžiais, taip pat buvo taikomasi ir į civilius gyventojus.

Tą pačią dieną, rugsėjo 1-ąją, Didžioji Britanija ir Prancūzija pateikė Hitleriui ultimatumą – išvesti Vokietijos kariuomenę iš Lenkijos, kitaip jos paskelbs karą. Rugsėjo 3 d., vokiečių pajėgoms gilyn skverbiantis į Lenkiją, Didžioji Britanija ir Prancūzija paskelbė Vokietijai karą.

10 Karaliaučiaus puolimas

Puolimas prasidėjo 1945 m. balandžio 6 d. ir jame dalyvavo 2-asis ir 3-iasis Baltarusijos bei kai kurios 1-ojo Baltijos fronto pajėgos. Puolimas buvo vykdomas kaip lemiamos Rytų Prūsijos operacijos dalis, kurios tikslas buvo visiškai sutriuškinti didžiausią Vokietijos pajėgų grupuotę Rytų Prūsijoje ir šiaurinėje Lenkijos dalyje. Mūšiai buvo itin svarbūs ir desperatiški. 1945 m. balandžio 9 d. 3-iojo Baltarusijos fronto pajėgos šturmavo ir užėmė Karaliaučiaus miestą bei tvirtovę. Kova dėl Rytų Prūsijos buvo kruviniausia 1945 m. kampanija. Sovietų armija prarado daugiau nei 580 000 žmonių (iš jų 127 000 žuvo). Vokiečiai prarado apie 500 000 žmonių (apie 300 000 žuvo). Po Antrojo pasaulinio karo, remiantis Potsdamo konferencijos (1945) sprendimu, šiaurinė Rytų Prūsijos dalis, įskaitant Karaliaučių, buvo prijungta prie SSRS, o miestas pervadintas į Kaliningradą.

11 Hitlerjugendas

Vokietijos nacionalsocialistų partijos (NSDAP) jaunimo organizacija. 1936 m. visos kitos Vokietijos jaunimo organizacijos buvo panaikintos, o „Hitlerjugend“ tapo vienintele legalia valstybine jaunimo organizacija. Nuo 1939 m. visi 10–18 metų vokiečiai privalėjo tapti „Hitlerjugendo“ nariais, jiems buvo organizuojama popamokinė veikla ir politinis ugdymas. Berniukai nuo 14 metų buvo ruošiami išankstinei karinei tarnybai, o mergaitės mokomos motinystės ir namų ruošos darbų. Sulaukę 18 metų, jaunuoliai arba stodavo į kariuomenę arba pradėdavo dirbti.

12 Sovietinė Armija

Sovietų Sąjungos ginkluotosios pajėgos, iš pradžių vadintos Raudonąja armija, o 1946 m. vasarį pervadintos į Sovietų armiją. Po to, kai 1917 m. lapkritį bolševikai atėjo į valdžią, jie pradėjo kurti darbininkų kariuomenės būrius, vadinamus Raudonąja gvardija, į kuriuos savanoriškai buvo verbuojami darbininkai ir valstiečiai. Vadai buvo renkami iš buvusių caro karininkų ir karių arba tiesiogiai skiriami Komunistų partijos Karinio revoliucinio komiteto. 1918 m. pradžioje bolševikų vyriausybė paskelbė dekretą dėl darbininkų ir valstiečių Raudonosios armijos įkūrimo ir įvedė privalomą šaukimą vyrams nuo 18 iki 40 metų. 1918 m. buvo pašaukta 100 000 karininkų ir 1,2 milijono kareivių. Buvo atkurtos karo mokyklos ir akademijos karininkų rengimui. 1925 m. priimtas įstatymas dėl privalomosios karinės tarnybos, įvestas metinis šaukimas. Tarnybos trukmė buvo nustatyta taip: Raudonojoje gvardijoje – 2 metai, jaunesniems aviacijos ir laivyno karininkams – 3 metai, vidutinės ir vyresniosios grandies karininkams – 25 metai. Išnaudojančiųjų klasių žmonės (buvę bajorai, pirkliai, caro armijos karininkai, kunigai, fabričių savininkai ir kt.) bei jų vaikai, taip pat buožės ir kazokai nebuvo šaukiami į armiją. 1939 m. įstatymas panaikino tam tikrų klasių vyrų

šaukimo apribojimus – studentai nebuvo šaukiami, bet per mokslus atliko karinį parengimą. 1941 m. birželio 22 d. prasidėjus Didžiajam Tėvynės karui (taip sovietai vadino SSRS dalyvavimą Antrajame pasauliniame kare), šaukimas į armiją tapo privalomas. Pirmiausia 1941 m. birželio - liepos mėn. buvo paskelbta visuotinė vyrų ir dalinė moterų mobilizacija. Vėliau buvo tęsiamas kasmetinis 18 metų sulaukusių vyrų šaukimas. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Raudonoji armija išaugo iki daugiau nei 11 mln. žmonių, ir prasidėjo demobilizacijos procesas. Iki 1948 m. pradžios Sovietų armija buvo sumažinta iki 2 mln. 874 tūkst. žmonių. Šaukiamojo amžiaus jaunimas buvo nukreipiamas darbui į kasyklas, sunkiąją pramonę ir statybų aikštes.

1949 m. buvo priimtas naujas įstatymas dėl visuotinės karinės prievolės, pagal kurį tarnybos trukmė sausumos kariuomenėje ir aviacijoje buvo 3 metai, o laivyne – 4 metai. 17–23 metų jaunuoliai, turintys vidurinį civilinį arba karinį išsilavinimą, buvo primami į karininkų mokyklas. 1968 m. tarnybos trukmė sausumos kariuomenėje buvo sutrumpinta iki 2 metų, o laivyne – iki 3 metų. Ši šaukimo sistema iš esmės nesikeitė iki Sovietų armijos žlugimo (1991–1993 m.).

13 Kolūkis

Sovietų Sąjungoje 1927 m. buvo priimta laipsniškos ir savanoriškos žemės ūkio kolektyvizacijos politika, siekiant didinti maisto gamybą ir atlaisvinti darbo jėgą bei kapitalą pramonės plėtrai. 1929 m., kai kolūkiams priklausė tik 4 % ūkių, Stalinas įsakė konfiskuoti valstiečių žemes, įrankius ir gyvulius; šeimos ūkiai buvo pakeisti kolūkais.

14 1917 m Rusijos revoliucija

Revoliucija, per kurią Rusijos imperijoje buvo nuversta carinė valdžia ir, vadovaujant Leninui, įsitvirtino bolševikų valdžia. Revoliucija vyko dviem etapais: 1917 m. vasario revoliucija kilo dėl maisto ir kuro trūkumo Pirmojo pasaulinio karo metu, carui atsisakius, sosto valdžią perėmė Laikinoji vyriausybė. Antrasis etapas – 1917 m. spalio perversmas, kai bolševikai perėmė valdžią.

15 Kulakai

Sovietų Sąjungoje turtingesni valstiečiai, atsisakę jungtis į kolūkius ir atiduoti grūdus bei turtą sovietų valdžiai, buvo vadinami kulakais, paskelbti liaudies priešais ir 1930-aisiais buvo masiškai represuojami.

16 Kortelių sistema

Maisto kortelių sistema, reguliuojanti maisto ir pramoninių prekių paskirstymą, buvo įvesta SSRS 1929 m. dėl didelio vartojimo prekių ir maisto trūkumo. Sistema buvo panaikinta 1931 metais. 1941 m. maisto kortelės buvo vėl įvestos siekiant registruoti, paskirstyti ir reguliuoti maisto tiekimą gyventojams. Kortelių sistema apėmė pagrindinius maisto produktus: duoną, mėsą, aliejų, cukrų, druską, kruopas ir [kt] Maisto normos skyrėsi priklausomai nuo socialinės grupės ir atliekamo darbo pobūdžio. Sunkiosios pramonės ir gynybos įmonių darbininkai per dieną gaudavo 800 g duonos (šachtininkai – 1 kg), kitų pramonės šakų darbininkai – 600 g. Nekvalifikuoti darbininkai gaudavo 400 arba 500 g, atsižvelgiant į jų įmonės svarbą, o vaikai – 400 g. Tačiau kortelių sistema buvo taikoma tik pramonės darbininkams ir miestų gyventojams, o kaimo vietovių gyventojai tokios sistemos neturėjo. Kortelių sistema buvo panaikinta 1947 m.

17 16 - oji lietuviškoji divizija

Divizija buvo suformuota pagal Sovietų Sąjungos 1941 m. gruodžio 18 d. nutarimą ir sudaryta iš aneksuotos buvusios Lietuvos Respublikos gyventojų. Lietuvos diviziją sudarė 10 000 žmonių (34,2 proc. jų buvo žydai), ji buvo gerai aprūpinta ir visiškai sukomplektuota iki 1942 m. liepos 7 d. 1943 m. ji dalyvavo Kursko mūšyje, kovėsi Baltarusijoje ir buvo Kalinino fronto dalis. Iš viso divizija išvadavo daugiau nei 600 miestų ir kaimų bei paėmė į nelaisvę 12 000 vokiečių karių. 1944 m. vasarą ji dalyvavo Vilniaus išvadavime, prisijungė prie 3-iojo Baltarusijos fronto, kovėsi Kurše ir sunaikino apsuptas vokiečių pajėgas Mėmelyje (Klaipėdoje). Po pergalės jos štabas buvo perkeltas į Vilnių, o 1945–1946 m. dauguma veteranų buvo demobilizuoti, tačiau kai kurie karininkai liko tarnauti Sovietų armijoje.

18 Kursko mūšis

Didžiausias tankų mūšis Antrojo pasaulinio karo istorijoje, prasidėjęs 1943 m. liepos 5 d., truko aštuonias dienas. Didžiausias tankų susirėmimas įvyko 1943 m. liepos 12 d. prie Prochorovkos, kur susidūrė beveik 1200 tankų, mūšis baigėsi Vokietijos pajėgų pralaimėjimu.

19 Kazokai

Etninė grupė, XV–XVII a. buvusi savotiška laisvoji luomo dalis Lenkijos Respublikoje, o XVI–XVIII a. – Maskvos valstybėje (vėliau Rusijoje). Lenkijos Respublikoje kazokai buvo valstiečiai, miestiečiai ir bajorai, gyvenę palei Žemutinį Dnieprą, kur jie organizavo ginkluotus būrius, iš pradžių gindamiesi nuo totorių anpuolių, vėliau patys rengdami žygius prieš totorius ir turkus. Kazokai atliko svarbų vaidmenį Rusijos imperiniuose karuose XVII–XX a. Nuo XIX a. kazokų daliniai taip pat buvo naudojami sukilimams ir nepriklausomybės judėjimams malšinti. Per 1917 m. Vasario ir Spalio revoliucijas bei Rusijos pilietinį karą dalis kazokų (vadovaujami Kaledino, Dutovo ir Semionovo) palaikė Laikinąją vyriausybę ir buvo Savanorių armijos pagrindas kovose su Raudonąja armija, o kiti perėjo į bolševikų pusę (Budionnas). 1920 m. Sovietų valdžia panaikino visas kazokų karines gruputes, o nuo 1925 m. pradėjo naikinti kazokų tapatybę. 1936 m. kazokams buvo leista tarnauti Raudonojoje armijoje, kai kurios jų divizijos kovojo Antrajame pasauliniame kare. Kai kurie kazokai kolaboravo su vokiečiais, o 1945 m. vakarų sąjungininkai juos perdavė SSRS valdžiai.

20 Didžiojo Tėvynės karo ordinas

1-oji klasė: įsteigtas 1942 m. gegužės 20 d., skiriamas ginkluotųjų pajėgų ir saugumo dalinių karininkams bei eiliniams, taip pat partizanams, nepriklausomai nuo rango, už sumanų savo dalinių vadovavimą mūšyje.

2-oji klasė: įsteigtas 1942 m. gegužės 20 d., skiriamas ginkluotųjų pajėgų ir saugumo dalinių karininkams bei eiliniams, taip pat partizanams, nepriklausomai nuo rango, už mažesnio masto asmeninį didvyriškumą mūšyje.

21 Komjaunimas

Komunistinė jaunimo politinė organizacija, įkurta 1918 m. Komjaunimo tikslas buvo skleisti komunizmo idėjas ir įtraukti darbininkų bei valstiečių jaunimą į Sovietų Sąjungos kūrimą.

Komjaunimas taip pat siekė suteikti komunistinį auklėjimą, įtraukiant jaunos darbininkus į politinę kovą bei teorinį švietimą. Komjaunimas buvo populiariesnis už Komunistų partiją, nes priimdavo jaunos proletarus be išankstinio politinio pasirengimo, tuo tarpu partijos nariai privalėjo turėti bent minimalią politinę kvalifikaciją.

22 Kovos Raudonosios vėliavos ordinas

Įsteigtas 1924 m., buvo skiriamas už drąsą ir ryžtą ginant Tėvynę.

23 Ispolkomas

Po caro atsistatydinimo (1917 m. kovą) valdžią perėmė Laikinoji vyriausybė, paskirta laikinosios Dūmos komiteto. Ši vyriausybė ketino tam tikru mastu dalintis valdžia su darbininkų ir kareivių tarybomis („sovietais“). Po trumpo chaotiško laikotarpio, kai buvo bandoma taikyti demokratines procedūras, socialistinių intelektualų grupė, vadinama Ispolkomu, užsitikrino teisę „atstovauti“ sovietams. Tačiau sovietų demokratijos pradžia jau nuo pradžių buvo labai ydinga: valstiečiai – didžioji Rusijos gyventojų dalis – praktiškai neturėjo balso teisės, o kareiviai buvo neproporcingai atstovaujami. Ispolkomo valdžios perėmimas pavertė šią trapią demokratiją intelektualų oligarchija.

24 Šolomas Aleichemas (tikrasis vardas Šolomas Rabinovičius, 1859–1916)

Jidiš rašytojas ir humoristas, parašęs daug romanų, apsakymų, feljetonų, kritinių apžvalgų ir eilėraščių jidiš, hebrajų ir rusų kalbomis. Jis taip pat reguliariai bendradarbiavo su jidiš kalba leidžiamais dienraščiais ir savaitiniais leidiniais. Savo kūryboje aprašė žydų gyvenimą Rusijoje, sukūrė ryškių personažų galeriją. Jo kūryboje susipynė humoras ir lyrika, tiksli psichologinė analizė ir kasdienio gyvenimo detalės. Jis įkūrė literatūrinį jidiš kalbos metraštį „Di Yidishe Folksbibliotek“ („Populiarioji žydų biblioteka“), kurio tikslas buvo išskelti menkinamą jidiš literatūrą į aukštesnį lygį ir kovoti su prastos literatūros autoriais, ypač žeminančiais jidiš literatūrą. Pirmasis šio leidinio tomas tapo lūžio tašku moderniosios jidiš literatūros istorijoje. Šolomas Aleichemas mirė Niujorke 1916 m. Po mirties jo populiarumas išaugo ne tik tarp jidiš kalbos skaitytojų. Kai kurie jo kūriniai buvo išversti į daugelį Europos kalbų, o jo pjesės ir apsakymų inscenizacijos buvo rodomos įvairiose šalyse. Jo apsakymo „Tevjė pienininkas“ inscenizacija tapo pasauline sensacija kaip miuziklas „Smuikininkas ant stogo“ 1960-aisiais.